

TID OCH TIDSBEGREPP

I DEN SVENSKA GRAMMATIKTRADITIONEN

Uttryck för imperfektivitet i svenskan

Kristian Blensenius

1. Inledning

Tänk dig att du betraktar en grupp skolelever som ska gå över en gata samtidigt som en buss närmar sig på samma gata, och fundera på hur situationen skulle kunna beskrivas med betydelseerna i (1) nedan. Betydelseerna ska uttryckas med satsen *De* + någon form av GÅ ÖVER + *gatan när bussen kom*.

- (1) a. Eleverna gick över till andra sidan gatan efter att bussen passerat och stannat vid en närliggande hållplats.
- b. Eleverna gick över gatan under tiden bussen närmade sig.
- c. Eleverna var nära att gå över gatan men bedömde att de inte skulle hinna över, så de ångrade sig.

Ett sätt att uttrycka respektive betydelse i (1) är att använda följande formuleringar:

- (2) a. Eleverna gick över gatan när bussen kom.
- b. Eleverna höll på {att gå/och gick} över gatan när bussen kom.
- c. Eleverna höll på att gå över gatan när bussen kom.

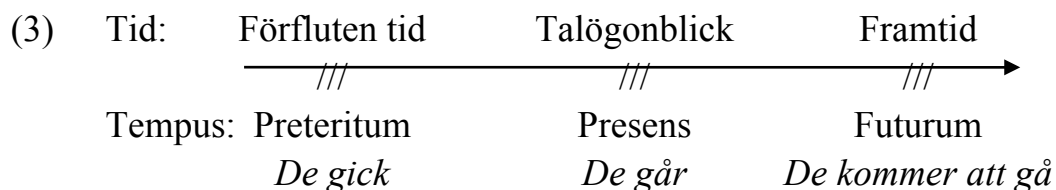
Det som illustreras i (2) är ett sätt att uttrycka imperfektivitet, eller imperfektiv aspekt, i svenskan, enkelt uttryckt om någon eller något är mitt uppe i ett skeende vid en viss tidpunkt eller inte. Behovet av att uttrycka imperfektivitet är särskilt stort i meningar med mer eller mindre samtidiga skeenden uttryckta i huvud- och bisats, som i dem i (2). Man vill helt enkelt precisera om det ena skeendet inträffar efter eller samtidigt med det andra skeendet, eller om det bara är nära att inträffa.

Notera att den enkla verbformen *gick* i (2a) kan uttrycka såväl betydelsen i (1a) som den i (1b), men inte lika gärna den i (1c). Meningen i (2b) med imperfektiverande *hålla på att*-konstruktion + infinit verb kan, i likhet med exempel (2c), därtill uttrycka både betydelsen i (1b) och betydelsen i (1c). Meningen i (2b) med *hålla på och*-konstruktion + finit verb uttrycker dock enbart betydelsen i (1b).

2. Imperfektiv aspekt kontra några andra termer och begrepp

Det som redovisats ovan illustrerar alltså hur man kan uttrycka en viss typ av aspekt, närmare bestämt imperfektiv aspekt, i svenskan. Innan vi kommer närmare in på denna, ska dock viss bakgrundsinformation ges.

Ett skeende kan sägas ha en yttre och en inre tid. Den yttre tiden brukar signaleras av tempus, t.ex. *de gick – de går – de kommer att gå*. Många gånger – men förvisso långt ifrån alltid – sammanfaller tempus med den (tematiska) tid inom vilken skeendet faktiskt inträffar. Ett gående, t.ex., kan placeras på en tidsaxel som visar hur skeendena förhåller sig till varandra och till talögonblicket.

Den yttre tiden relaterar alltså ett skeende temporalt till ett annat eller till talögonblicket. Vad den inte säger något om är skeendets interna tidsstruktur, den inre tiden. Ett skeende har nämligen grovt sett en initial, en medial och en final fas i sin interna tidsstruktur, som skulle kunna symboliseras av respektive snedstreck vid de olika tiderna i (3) ovan. Faserna kan specificeras med olika hjälpverbs(liknande) konstruktioner: den initiala fasen kan uttryckas med en konstruktion som den i (4a) och den finala med konstruktionen i (4b). Däremellan skulle vi, lite förenklat, kunna placera den imperfektiverande konstruktionen (4c).

- (4)
- a. Lisa började gå.
 - b. Lisa slutade gå.
 - c. Lisa höll på att gå.

Det är alltså bl.a. konstruktionen i (4c) som är uppe för diskussion i detta bidrag, d.v.s. den konstruktionstyp som uttrycker att någon eller något är mitt upp i ett skeende.

Innan vi går in på hur imperfektivitet kan uttryckas i svenskan, kan det vara på sin plats att säga något om hur den är uppbyggd. Först något om olika verbklasser.

Verb har traditionellt delats upp i olika kategorier beroende på vilka typer av skeenden de uttrycker. Vendler (1967) gjorde t.ex. en uppdelning i fyra klasser, som än i dag ofta användas vid aspektuella genomgångar: tillstånd (*states*), punkthändelser (*achievements*), oavgränsade processer (*activities*) och avgränsade processer (*accomplishments*). Respektive klass exemplifieras nedan:

- (5) a. vara lång (tillstånd)
- b. nysa (punkthändelse)
- c. gå (oavgränsad process)
- d. gå över gatan (avgränsad process)

De fyra verbklasserna brukar sägas vara en utgångspunkt för *situation aspect*, eller *inre aspekt* (som inte ska blandas ihop med inre *tid*), som betecknar skeendets tidsstruktur och som bl.a. ger upplysningar om teliciteten, d.v.s. om skeendet har ett naturligt slut eller inte (*inre tid* går, bl.a., under benämningen “lexikalt inherent aktionsart” i *Svenska Akademiens grammatik*, SAG). Punkthändelser och avgränsade processer har ett naturligt slut, medan tillstånd och oavgränsade processer saknar detta. Det är dock, som framgår i (5) ovan, inte alltid enbart verbet som avgör inre aspekt: exempelvis måste *gå* i (5d) kombineras med adverbialiet *över gatan* för att få betydelse av avgränsad process och därmed få ett naturligt slut.

Några exempel på konstruktioner som kan påverka skeendets inre aspekt är adverbial:

- (6) a. Karin åt ett äpple.
- b. Karin åt på ett äpple.

I exempel (6a) illustreras ett avgränsat skeende (när äpplet är uppätet är skeendet avslutat) som i (6b) görs oavgränsat genom tillägg av *på*-frasen: att äta *på* ett äpple kan – i princip – pågå i oändlighet.

Även val av objekt inverkar på den inre aspekten: exempelvis ger pluralt okvantifierat objekt ofta oavgränsad betydelse:

- (7) a. Karin åt äpplen.
b. Karin åt äppelmos.

Subjektet kan i några fall också påverka avgränsningen. I exempel (8a) ser vi hur ett kvantitativt avgränsat subjekt, *en kille*, ger avgränsad tolkning, medan satsen med okvantifierat subjekt, *folk*, ger oavgränsad tolkning (8b):

- (8) a. En kille sprang förbi mig.
b. Folk sprang förbi mig.

I verkligheten betraktar och bedömer vi nu inte skeenden enbart utifrån hur deras inre tidsstruktur ser ut, utan vi vill även få information om deras faktiska tidsförlopp och avgränsningar. För att ge uttryck för det senare använder vi oss av markeringar för s.k. *viewpoint aspect*, eller *yttre aspekt* (som i SAG inte terminologiskt behandlas på något annat sätt än inre aspekt, utan snarare betraktas som aktionsart på en högre syntaktisk nivå). Låt oss återgå till Vendlers verbkategorier (jfr 5) och se vad som händer om de kombineras med uttryck för yttre aspekt, som alltså anger skeendets *faktiska* avgränsningar, eller *perfektivitet*.¹ I kombination med den imperfektiverande *hålla på att*-konstruktionen erhålls olikartade resultat:

- (9) a. #Han höll på att vara lång.
b. Hon höll på att nysa.
c. De höll på att gå (t.ex. fram och tillbaka över golvet).
d. De höll på att gå över gatan.

Trots att både tillstånd (9a) och oavgränsade processer (9c) är oavgränsade, blir resultaten skiljaktiga med tillägg av imperfektiverande uttryck. Som illustreras av brädgårdsmarkeringen i (9a), kan det vara problematiskt att kombinera tillstånd med imperfektiva uttryck (se även Andersson 1977), åtminstone i isolerade exempelmeningar; det krävs ofta en speciell kontext (ofta uttrycker denna typ av exempel att någon mer eller mindre viljemässigt framhäver en viss egenskap; mer om detta senare). Exemplet i (9b) indikerar närmast att någon varit nära att nysa men inte gjort det, medan (9c) uttrycker att några varit mitt uppe i ett gående. Ett (klart) tvetydigt exempel torde vara (9d), som skulle kunna be-

¹ Observera att ett skeende i sig inte nödvändigtvis är t.ex. (im)perfektivt, utan detta är en subjektiv bedömning. *Norsk referansegrammatikk* (NRG:644ff.) ger exemplet (övers. KB) *Jon skrev brevet i går. Medan han satt och skrev det, kom Per in.* Båda meningarna refererar till en och samma skrivsituation, men skrivhandlingens aspekt varierar.

tyda att några var mitt uppe i att gå över gatan, men, beroende på kontexten, lika gärna kan betyda att några vara nära att gå över gatan men t.ex. ångrade sig.

Nedan redogörs för hur imperfektiverande uttryck kan användas för att markera imperfektiv aspekt.

3. Några imperfektiverande uttryck i svenskan

Som noterades i exempel (2), är den enkla verbformen aspektuellt vag i svenskan. Låt oss jämföra med engelskan och se hur språken skiljer sig åt:

I uttryck för generisk betydelse (som betecknar att subjektet har en förmåga eller brukar genomföra skeendet) delar engelskan och svenskan uttryckssättet med enkel verbform, jfr (10):

- (10) ‘Jag kan tala engelska.’
- a. I speak English.
 - b. Jag talar engelska.

Vill talaren uttrycka imperfektiv betydelse, kan den enkla verbformen oftast behållas i svenskan. I engelskan nödgas talaren dock använda progressiv form, d.v.s. *be + V-ing*, jfr (11):

- (11) ‘Jag talar engelska just nu.’
- a. I am speaking English.
 - b. Jag talar engelska. (Eller t.ex. *Jag håller på att tala engelska.*)

Att imperfektiv markering vanligen inte är obligatorisk i svenskan, tillsammans med att markeringen inte uttrycks på ett till synes lika systematiskt sätt som i t.ex. engelskan, synes ligga bakom den förhållandevis knapphändig behandling uttryck för imperfektivitet fått i förhållande till andra grammatiska kategorier i grammatiska beskrivningar av svenskan. Det ska dock visas att uttryck för imperfektivitet inte är riktigt så perifera som man först kan förmoda.

Det kan inledningsvis vara värt att nämna något om den imperfektiva betydelsens tre vanligaste undergrupper: progressiv, iterativ och tendentiell betydelse. Den progressiva betydelsen anger att en process pågår vid en viss tidpunkt, medan iterativ betydelse indikerar att ett (punktuellt) skeende upprepas. Tendentiell betydelse föreligger då ett skeende bara är nära att inträffa (eller “börjar” inträffa men inte avslutas vid en viss tidpunkt), och fokus läggs på då de faser som bedöms leda till skeendets slutfas.²

² Andra benämningar är bl.a. *propensitiv* betydelse (Törnudd-Jalovaara 1988), *prospektiv* betydelse (Tonne 2001) och *imperfective of achievement* (Smith 1997).

- (12) a. Han håller på att städa. (progressiv)
b. Hon höll på och hickade. (iterativ)
c. Jag höll på att trilla av stolen. (tendentiell)

Det finns i svenskan flera sätt att uttrycka imperfektivitet på, men några av de vanligaste torde vara *hålla på*-konstruktioner, som exemplifierats ovan, pseudosamordningar och s.k. progressiva participkonstruktioner (se Blensenius 2009). Se (13) för exempel på respektive konstruktion:

- (13) a. Grannen höll på {att bygga/och byggde} ett hus.
b. Jag {satt/stod/låg} och läste en bok.
c. De kom gående nerför gatan.

Notera är att konstruktionerna inte är utbytbara. Jfr t.ex.:

- (14) a. Grannen höll på {att läsa/och läste} en bok.
b. *Jag {satt/stod/låg} och gick nerför gatan.
c. *De kom byggande ett hus nerför gatan.

Det verkar som om *hålla på*-konstruktionen ofta är den imperfektiverande konstruktion som är mest generell (grammatikaliserad) i svenskan; den verkar kunna kombineras med de flesta verbtyper. Pseudosamordningen³, som består av verben *sitta/ligga/stå* m.fl. och V(erb), bär på en restriktion: det skeende som betecknas med V måste normalt kunna utföras i den position som betecknas med det första samordningsledet.⁴ Således kan man *sitta/stå/ligga* och *läsa/prata i mobilen/röka* osv., och man kan *sitta*, men inte gärna *ligga*, och *väga på stolen*. Mer eller mindre uteslutet i de flesta kontexter är, med imperfektiverande betydelse, att *sitta och stå*, *stå och ligga* och *ligga och sitta*. Med progressiv participkonstruktion, som har formen V + V-*ande* (d.v.s. presens particip), är det lika viktigt att första och andra samordningsledet matchas: *komma gående nedför gatan* kan man göra, men inte t.ex. *komma sittande*.

Valet av andraled påverkar också betydelsen hos imperfektiverande konstruktioner: bl.a. påverkas tolkningen av en *hålla på*-konstruktion av det andra verbleddets avgränsning. I (15a) betecknar andraledet en oavgränsad process, vil-

³ Några karakteristiska drag hos pseudosamordningen i förhållande till ”vanlig” samordning är att den båda samordnade leden inte kan byta plats med bibehållen betydelse och att det första samordningsledet är obetonat. Se vidare SAG (4:903).

⁴ Inte sällan får dock konstruktionen överförd betydelse, t.ex. *Skärmen står och blinkar*, *Antalet ligger och pendlar mellan 20 och 50*, och *Kan inte tänka mig att Skatteverket sitter och kollar bygglov* (G = Google, google.se).

ket ger konstruktionen progressiv betydelse. I (15b) och (15c) exemplifieras avgränsade skeenden, vilket ger konstruktionen tendentiell betydelse:

- (15) a. Grannen höll på att sjunga på den där låten hela dan.
b. Vattenläcka höll på att tömma vattentornen. (G = Google, google.se)
c. Jag höll på att dö under operationen.

Inte heller pseudosamordningar ger alltid progressiv betydelse. Pseudosamordning med *gå* som förstaled ger med oavgränsade processer normalt progressiv betydelse (16a), men med avgränsade andraled får vi ibland inceptiv (som betecknar skeendets inledning) betydelse (16b), och ibland betydelse av slumpartat eller oväntat skeende (16c).

- (16) a. Grannen går och sjunger på olika låtar.
b. Hon gick och hämtade boken.
c. Hon gick och vann en miljon.

Johansson (1987:47f.) visar att det även verkar föreligga en skillnad mellan *hålla på*-konstruktion och pseudosamordning i fråga om hur lång tid något kan utföras utan avbrott.

- (17) a. Han håller på att skriva
{	anteckningar
	ett brev
	en uppsats
	en novell
	en roman
	ett uppslagsverk
- b. Han sitter och skriver
{	anteckningar
	ett brev
	?en uppsats
	?en novell
	*en roman
	*ett uppslagsverk

Även om man inte till fullo delar Johanssons acceptabilitetsbedömningar, kan det konstateras att pseudosamordningen, till skillnad från *hålla på*-konstruktionen, tenderar att erfordra att skeendet äger rum utan paus: såväl anteckningar som brev, och även i vissa fall uppsatser och noveller, kan skrivas i

ett sträck, medan romaner och uppslagsverk normalt kräver att författaren tar pauser i arbetet.

I avsnitt 1 berördes kombinationer av olika verbtyper med imperfektiverande uttryck, och det sades att det inte gick friktionsfritt att kombinera tillstånd med imperfektiv konstruktion. Även här kan man dock upptäcka skillnader mellan de hittills redovisade konstruktionerna, och det verkar nu som om det är pseudosamordningen som är mest generell:

- (18) a. ??Han höll på {att vara/och var} en idiot.
b. Han {?satt/?stod/??låg} och var en idiot.
c. *Han {kom/stod} varande en idiot (nerför gatan).

Det finns förhållandevis gott om exempel med tillstånd i pseudosamordningar:

- (19) a. Och vem ska betala för den dag man bara “sitter och är dum i huvudet” [...]. (G)
b. När han bara står och är snäll känner hon sig övergiven. (G)
c. Här har ni en film på min son som ligger och är söt. (G)

I så gott som samtliga fall är det dock sällan den imperfektiva betydelsen som fokuseras här; konstruktionernas uppgift synes snarast vara att framställa det som om subjektet viljemässigt framhäver en viss egenskap: i (19) framställs det t.ex. som om subjekten är viljemässigt dumma, snälla respektive söta.

4. Avslutande iakttagelser

Som nämnts, har imperfektiv aspekt i svenskan inte diskuterats särskilt mycket i förhållande till många andra grammatiska kategorier. Det är i viss mån förståeligt, då den inte är (lika) obligatorisk eller markeras lika systematiskt som i t.ex. engelskan. Att den spelar en viktig roll för att precisera skeenden är dock tveklöst, och den är förvisso rätt systematisk och generell, som visats ovan. Den är visserligen sällan grammatiskt obligatorisk, men eftersom enkel verbform i svenskan är aspektuellt vag, kan imperfektiv markering i vissa sammanhang vara nödvändig. Jämför t.ex. (20).

- (20) a. Lisa gallskrek när dörren öppnades.
b. Lisa satt och gallskrek när dörren öppnades.

I (20a) är den troligaste tolkningen att Lisa började gallskrika i samband med eller efter att dörren öppnades, om kontexten inte signalerar något annat. Vill tala-

ren precisera att Lisa gallskrek även innan dörren öppnades, krävs dock imperfektiv markering t.ex. pseudosamordning.

På motsvarande sätt kan disambiguering ske vid potentiellt generiska skeenden. I (21) ger kontexten visserligen rätt tydliga ledtrådar, men exemplet illustrerar att valet av verbform inte är slumpmässigt. I (21a) är det fråga om att någon inte äter en viss produkt i allmänhet, medan det i (21b) handlar om att någon äter något i talögonblicket.

- (21) a. Jag är ju som sagt vegan och äter just nu inga mjölkprodukter [...]. (G)
b. Jag sitter just nu och äter mitt första mål mat för dagen [...]. (G)

I en del fall är imperfektiv konstruktion nödvändig, framför allt vid avgränsade verb:

- (22) a. *Anna har somnat och försöker fortfarande somna.
b. Anna har hållit på att somna (i en halvtimme) och försöker fortfarande somna.

Som synes är uttryck för imperfektivitet ett intrikat system som vi hela tiden tar hänsyn till när vi uttrycker oss. Men kunskaperna om imperfektiv aspekt i svenskan är begränsade; ytterligare forskning krävs.

Litteratur

- Andersson, E. 1977. *Verbfrasens struktur i svenskan. En studie i aspekt, tempus, tidsadverbial och semantisk räckvidd*. (Meddelanden från Stiftelsens för Åbo akademi forskningsinstitut 18.) Diss. Åbo: Åbo Akademi.
- Blensenius, K. 2009. *Springa flåsande och andra progressiva participkonstruktioner i svenskan*. *Språk och stil* NF 19, 172–201.
- Johansson, B. 1987. Att uttrycka progressiv aspekt. I: *Diverse. Vänskrift till Bertel Fortelius 3.8.1987*. Åbo: Åbo Akademi, 37–49.
- NRG = Faarlund, J.T., S. Lie & K.I. Vannebo 1997. *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- SAG 1–4 = Teleman, U., S. Hellberg & E. Andersson 1999. *Svenska Akademiens grammatik*. Del 1–4. Stockholm: Svenska Akademien & Norstedts.
- Smith, C. S. 1997. *The parameter of aspect*. 2 uppl. Dordrecht: Kluwer.
- Tonne, I. 2001. *Progressives in Norwegian and the theory of aspectuality*. Diss. Oslo: Unipub forlag.

Törnudd-Jalovaara, E. 1988. Mera om *hålla på att* och *hålla på och*. *Språkvård* 4/1988, 27–29.

Vendler, Z. 1967. *Linguistics in philosophy*. New York: Cornell University Press.